

Enslige forsørgere uten betalt arbeid: foreldrenes situasjon og barns trivsel

Anne Skevik Grødem

Sammendrag

Artikkelen ser på situasjonen til enslige forsørgere som ikke er i betalt arbeid, og sammenligner denne med situasjonen til yrkesaktive enslige forsørgere og toforeldrefamilier. Data kommer fra en studie av barns levekår, med vekt på familier med lav inntekt. Sammenlignet med de andre kategoriene har ikke-yrkesaktive enslige forsørgere som gruppe lavere utdanning og inntekt, flere barn, hyppigere helseplager og dårligere materielle levekår. De er oftere sosialt isolerte, og er ofte i kontakt med sosialkontor og barnevern. Barna deres (10–15-åringer) uttrykker mindre trivsel på skolen og i klassen, mindre tillit til læreren, og lavere generell trivsel. De utviser også mer problematferd enn barn i andre familier. Artikkelen konkluderer med at enslige forsørgere uten lønnsarbeid er en gruppe med sammensatte problemer, som trenger en annen type oppfølging enn det de får i dag for å kunne gi barna sine en god barndom.

”Det som er gledelig for oss i NAV er at vi ser en generell nedgang i antall personer som mottar overgangsstønad. Det kan bety at de har kommet seg helt eller delvis i arbeid.” Dette sa en direktør i NAV (Arbeids- og velferdsetaten¹) i en pressemelding 5. mai 2007. Overgangsstønaden er den viktigste stønaden for enslige forsørgere i Norge, og mulighetene til å motta denne stønaden ble forholdsvis kraftig strammet inn på slutten av 1990-tallet (Syltevik 1999, Kjeldstad & Skevik 2004). Dette skjedde som en del av den generelt økte vektleggingen av arbeidslinja i norsk sosialpolitikk, altså det prinsippet at ”passive” kontantytelser i størst mulig grad skal ers-

¹ 1. juli 2006 ble Arbeidsmarkedssetaten, trygdeetaten og sosialtjenestene i Norge stått sammen til en etat, Arbeids- og velferdsetaten (NAV).

tattes eller suppleres med aktive tiltak for å få stønadsmottakere i arbeid. Tall som NAV har publisert tyder på at omleggingen har virket etter intensjonene, i og med at færre mottar overgangsstønad. Likevel, formuleringen i sitatet ovenfor – ”dette *kan* bety at de har kommet seg *helt eller delvis* i arbeid” – antyder at administrasjonen vet svært lite om hva som egentlig har skjedd med de enslige forsørgerne som ikke lenger er i deres registre som stønadsmottakere. En rapport fra Rikstrygdeverket (forløperen til NAV) konkluderer med at ”relativt mange har betydelige problemer etter avgangen fra overgangsstønad. Under 50 prosent er i arbeid etter at overgangsstønad er avsluttet, og andelen ser ikke ut til å ha økt vesentlig to år etter avsluttet overgangsstønad” (RTV 2006:7).

Situasjonen til enslige forsørgere som står utenfor arbeidsstyrken og som ikke har rett til overgangsstønad vet vi svært lite om. All tilgjengelig informasjon (Epland & Kirkeberg 2007, Strøm m.fl. 2008, Sandbæk 2008) tyder imidlertid på at denne gruppa er svært utsatt for fattigdom. I denne artikkelen skal vi sammenligne enslige forsørgere uten arbeidstilknytning med enslige forsørgere som er i jobb, og med toforeldrefamilier. Vi skal se på sentrale fattigdomsindikatorer, på helsetilstand og tilgang til sosial støtte. Dette kan gi innsikt både i grunnene til at disse foreldrene ikke jobber, og i konsekvensene av den manglende yrkestilknytningen. Videre skal vi se på situasjonen for barna i disse familiene, med vekt på trivsel (på skolen og generelt) og på problematferd.

Barna i denne studien er mellom 10 og 15 år gamle. Enslige foreldre med barn eldre enn ti år har aldri hatt rett til overgangsstønad i Norge med mindre barna har spesielle problemer. Denne artikkelen skal dermed ikke forstås som en evaluering av endringene i overgangsstønad fra 1998, men heller som en mer generell diskusjon av hindringene for enslige forsørgeres yrkesaktivitet og konsekvensene av slik manglende yrkesdeltakelse. Når vi fokuserer på foreldre med såpass store barn, tar vi langt på veg foreldrenes preferanser og ideologi ut av diskusjonen: det er få som hevder at en god mor eller far bør være hjemme på full tid og ta seg av barn som er eldre enn ti år.² Vi må anta at det bildet som tegnes handler om foreldrenes muligheter og begrensninger mer enn om deres preferanser. Samtidig har barn i denne alderen en egen stemme, og kan gi innsikt i hva livssituasjonen deres innebærer på en måte 3–4-åringer ikke kan.

² Foreldrenes preferanser, ideologi og ”moralske rasjonalitet” har for øvrig vært sterkt framme i diskusjonen om enslige foreldres yrkesaktivitet (f. eks. Syltevik 1999, Duncan & Strell 2004).

Enslige forsørgeres yrkesaktivitet i Norge

Ved årsskiftet 2007/08 bodde 17 prosent av alle barn under 18 år i Norge – mer enn 185.000 barn – sammen med bare en av foreldrene sine.³ Dette er en stor gruppe, og disse familiene er like forskjellige som andre familier. Men som gruppe er de mer utsatte for enkelte risikoer enn andre, og den mest opplagte er risikoen for å oppleve økonomisk fattigdom. 17 prosent av enslige forsørgere i Norge hadde inntekter under EUs fattigdomsgrense i 2007. Det tilsvarende tallet for toforeldrefamilier med barn under 7 år var 8 prosent, og for toforeldrefamilier med barn mellom 7 og 17 år: 4 prosent (Epland 2008:27). Samtidig ser vi at mens 9 prosent av alle norske barn lever i familier der ingen av de voksne er i betalt arbeid, gjelder dette 31 prosent av barn i eneforsørgerfamilier (Strøm m.fl. 2008:33).

Hvorfor er det så mange enslige forsørgere som ikke har betalt arbeid? Noen forsøk på å forklare dette har tatt utgangspunkt i kjennetegn ved de kvinnene som blir enslige mødre: de er i gjennomsnitt noe yngre enn mødre i parforhold, de har fått barn tidligere, og de har i gjennomsnitt noe mindre utdanning. Flere studier (Kjeldstad & Rønsen 2002, Ugreninov 2003) har imidlertid vist at enslige mødres yrkesaktivitet er lavere enn yrkesaktiviteten til mødre i parforhold selv om man kontrollerer for slike ting. Dermed må vi lete etter grunner til eneforsørgerens lavere yrkesaktivitet ikke i hvem som *blir* enslige forsørgere, men i hvordan det er å *være* enslig forsørger (Kjeldstad & Skevik 2004). Enslige forsørgere vil ofte være mindre fleksible enn andre: det er vanskelig for dem å ta arbeid med irregulær eller sterkt varierende arbeidstid, eller arbeid som innebærer pendling. Et annet poeng er at de fleste blir enslige forsørgere som følge av et samlivsbrudd. Kategorien ”enslige forsørgere” vil dermed til enhver tid omfatte en stor gruppe mennesker som er midt i en overgangsperiode, noe som kan gjøre dem sårbare for stress og sykdom (Skevik 2006a). Et tredje poeng er muligheten for diskriminering på arbeidsmarkedet. Det finnes ingen studier som har klart å påvise at arbeidsgivere nøler med å ansette personer som er alene med barn, men flere forskere som har diskutert enslige forsørgeres situasjon på arbeidsmarkedet antyder at dette kan forekomme (Kjeldstad & Rønsen 2003, Ugreninov 2003).

Det finnes få studier som eksplisitt ser på hvordan det er for barn å leve med foreldre med ulik grad av arbeidstilknytning. De studiene som finnes (for eksempel Näsman 2003, Ridge 2007) framhever gjerne dårlig

³ <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/barn/>, lastet ned 1. august 2008.

økonomi som den største belastningen for barn ved å leve i familier der foreldrene ikke er i jobb. Näsman (2003:56ff) framhever i tillegg barnas bekymring for hvordan foreldrene har det, og at mange barn opplever foreldrene som mer passive, rastløse og irritable. Det som for noen barn framstår som positivt med foreldrenes manglende arbeidstilknytning, er at foreldrene får bedre tid (Ridge 2007). Det er mulig at opplevelsen av fatigue er mindre påtrengende for barn i en velferdsstat som den norske enn det den er for barn i for eksempel Storbritannia. I så fall kan vi finne at selv om barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere taper noe i forbruksmuligheter, vinner de i tid og oppmerksomhet fra foreldrene: livene deres er annerledes, men like gode som livene til barn av yrkesaktive foreldre. Dette er en hypotese som kan undersøkes gjennom barneintervjuene i denne studien.

Data

Dataene som brukes her er samlet inn som del av undersøkelsen "Barns levekår: betydningen av familiens inntekt for barns hverdag" (Sandbæk 2004, Sandbæk 2008). Undersøkelsen gjennomføres av NOVA på oppdrag fra Norske Kvinners Sanitetsforening, mens intervjuene (besøksintervju) er gjennomført av Statistisk Sentralbyrå. Datainnsamlingen foregikk i to runder, der barn og foreldre i de samme familiene ble intervjuet i 2003 og i 2006.

Datamaterialet består av to utvalg: et lavinntektsutvalg, bestående av familier som hadde inntekter under 60 prosent av medianinntekten i år 2000, og et kontrollutvalg, som omfatter familier fra hele inntektsspektret. I etterkant av intervjuingen fikk vi koblet på data om blant annet utdanning, innvandrerbakgrunn og inntekt fra Statistisk Sentralbyrås registre. Barnet er hovedenheten i undersøkelsen. Dette betyr at det er barnet som er trukket ut til å delta, og det er barnet vi følger gjennom eventuelt skiftende familiesammensetting. Barna i denne undersøkelsen var mellom ni og femten år i 2006. I 2003 ble bare barna i den eldste aldersgruppa (10–12 år) intervjuet, i 2006 intervjuet vi alle barna. Før intervjuingen startet ble etiske spørsmål knyttet til det å intervju barn diskutert med intervjukorpset (Sandbæk 2004). I 2003 intervjuet vi 1627 familier i lavinntektsutvalget og 310 familier i kontrollutvalget. I 2006 henvendte vi oss til de samme familiene, og oppnådde intervju med 1068 familier i lavinntektsutvalget og 235 i kontrollutvalget. Som i alle andre panelundersøkelser

har vi altså hatt et visst frafall mellom de to intervjurundene. En frafallsanalyse (Grødem 2008) viser at frafallet har vært størst blant innvandrerfamilier, og blant familier uten yrkestilknytning. Skjevheten i frafallet er likevel ikke dramatisk.

I denne artikkelen konsentrerer vi oss kun om forskjeller mellom barn med norsk bakgrunn i lavinntektsutvalget. Vi har en del enslige forsørgere med innvandrerbakgrunn i lavinntektsutvalget (se Skevik 2004), men vi må anta at disse er i en annen sosial situasjon enn norske eneforsørgere og dermed støter på andre typer problemer. Hadde materialet vært stort nok, kunne det vært interessant å sammenligne norske barn og barn med innvandrerbakgrunn i denne situasjonen, men siden vårt materiale er relativt lite, skal vi holde oss til å sammenligne barn som ellers er mest mulig like. Dette er også begrunnelsen for å ekskludere barna i kontrollutvalget, altså de barna som ikke er fattige eller har en nylig erfaring med fattigdom. I disse analysene ser vi bare på norske barn uten innvandrerbakgrunn som levde i familier med inntekter under fattigdomsgrensa i 2000. Vi bruker datamaterialet fra 2006, siden dette inneholder dobbelt så mange barneintervjuer som materialet fra 2003.

Levekår blant enslige forsørgere uten lønnsarbeid og andre grupper

I dette materialet har vi 163 yrkesaktive enslige forsørgere og 67 enslige forsørgere uten arbeid. I tillegg har vi 575 toforeldrefamilier. Barnas alder og kjønn er rimelig jevnt fordelt mellom de tre gruppene, det er ingen systematiske tendenser i retning av at en gruppe typisk har eldre barn eller oftere sønner enn døtre. Mer enn halvparten av de ikke-yrkesaktive (55 prosent) definerer seg som trygdede. Tabell 1 viser noen sentrale trekk ved situasjonen til enslige forsørgere uten jobb, enslige forsørgere med jobb, og toforeldrefamilier: inntekter, utdanning, helseindikatorer, sosiale indikatorer, levekårsindikatorer, og kontakt med barnevernet.

Tabell 1. Husholdningens sosiale situasjon, etter familieform og enslige forsørgeres yrkestilknytning.

	Eneforsørger uten jobb	Eneforsørger med jobb	Toforeldrefamilier
Andel kvinner	93	82	*
Andel med 3+ barn	40	22	53
Utdanning på grunnskolenivå ^a	19	6	8
Utdanning på universitets-/høyskolenivå ^a	5	23	30
Vurderer egen helse som "svært god"/"god"	45	84	82
Har varig sykdom, skade eller lidelse	63	28	35
Har symptomer på psykiske plager ^b	55	27	26
Mangler fortrolig samtalepartner	24	12	13
Barnet har ikke samvær ^c	33	11	*
Medianinntekt 2005 (justert for husholdningsstørrelse) ^d	147.500	172.500	165.833
Mottatt sosialhjelp ^e	33	9	3
Bor i selveierbolig	36	53	84
Dårlige boligforhold ^f	37	17	13
Føler at pengene ikke strekker til	43	12	8
Kontakt med barnevernet	21	5	3
(Minste N=)	(67)	(163)	(575)

^a Hovedforsørgers utdanning i toforeldrefamilier. Resultatene endres bare marginalt om hovedforsørgers utdanning erstattes med mødres utdanning.

^b Har i løpet av de siste to ukene følt seg nervøs og/eller plaget av angst og/eller vært deprimert.

^c Noen barn i toforeldrefamilier har rett til samvær med en biologisk forelder de ikke bor sammen med, all den tid toforeldrefamilier inkluderer stefamilier. Dette går vi imidlertid ikke inn på.

^d Ekvivalensskala: den modifiserte OECD-skalaen. Enslige forsørgere med betalt arbeid har høyere medianinntekt per forbruksenhet enn toforeldrefamilier på grunn av ekvivalensskalaen som brukes. De samlede inntektene i disse familiene er lavere, men de skal deles på færre personer.

^e Gjelder inntektsåret 2004, som er det siste vi i skrivende stund har data for.

^f Oppgir to eller flere av følgende fem boligproblemer: boligen er for liten / fukt, trekk, kulde / dårlig materiell standard / nabostøy/ trafikkstøy.

Alle forskjellene i tabellen, bortsett fra medianinntekten og det å mangle en fortrolig samtalepartner, er signifikante på .01-nivå. Forskjellene i andel som mangler en fortrolig samtalepartner er signifikant på 5 prosent nivå.

Enslige forsørgere er stort sett kvinner, men kvinneandelen er enda høyere blant ikke-yrkesaktive enslige forsørgere enn blant yrkesaktive: 93 mot 82

prosent. Videre ser vi av tabellen at 40 prosent av de ikke-yrkesaktive eneforsørgerne har tre eller flere barn, mot 22 prosent av de yrkesaktive. Blant toforeldrefamilier er andelen 54, noe som illustrerer at store barnefamilier er mer utsatte for inntektsfattigdom enn små familier (Epland & Kirkeberg 2007). En tredje slående forskjell mellom enslige forsørgere uten lønnsarbeid og andre grupper er utdanningsnivået. Hele 19 prosent av de ikke-yrkesaktive enslige forsørgerne har ikke utdanning utover grunnskolenivå, og bare fem prosent har utdanning på høyskole/universitetsnivå. For enslige forsørgere med lønnsarbeid er de tilsvarende andelene 6 og 23; i toforeldrefamilier, 8 og 30.

Den typiske enslige forsørger uten lønnsarbeid er altså en lavt utdannet mor med flere barn. Sannsynligvis har hun også helseplager: 45 prosent av de ikke-yrkesaktive enslige forsørgerne vurderer sin egen helse som "svært god" eller "god", mens andelene er nesten dobbelt så høye i de andre familiekategoriene. Hele 63 prosent oppgir at de har en varig sykdom, skade eller lidelse – igjen, dobbelt så mange som i de andre kategoriene. Endelig ser vi at 55 prosent oppgir at de sliter med en eller flere psykosomatiske plager, en andel som er mer enn dobbelt så høy som i de andre kategoriene. Samler vi disse helseindikatorene, finner vi at bare 15 prosent av de ikke-yrkesaktive enslige forsørgerne ikke oppgir noen helseplager: de vurderer sin egen helse som god, har ingen varig lidelse og ingen psykosomatiske symptomer. 22 prosent oppgir "bare" en av disse tre plagene, mens 9 prosent oppgir at de har alle tre. Det er med andre ord ikke de samme som framstiller seg negativt på alle helseindikatorene, det er en utbredt og variert forekomst av helseproblemer i denne gruppa.

24 prosent enslige forsørgere uten lønnsarbeid, og 12–13 prosent i de andre familiekategoriene, mangler en fortrolig samtalepartner. Andelen som kan beskrives som sosialt isolerte er altså dobbelt så høy blant enslige forsørgere uten lønnsarbeid som i andre familie kategorier. Dette forsterkes av det faktum at tre ganger så mange ikke-yrkesaktive eneforsørgere som yrkesaktive eneforsørgere oppgir at referansebarnet ikke har samvær med den andre forelderen sin. Vi vet fra andre undersøkelser (Skevik 2006b, Kitterød & Lyngstad 2007) at samværet øker med samværsforelderens utdanning og økonomiske ressurser; resultatene her tyder på at noe liknende gjelder for foreldrene med daglig omsorg. Det er de mest ressursvake som har størst risiko for å ha barn som ikke har samvær.

Tabellen bekrefter at enslige forsørgere uten betalt arbeid har lavere medianinntekt enn de andre kategoriene. Videre ser vi at hver tredje enslige forsørger uten lønnsarbeid mottok sosialhjelp, mens det samme bare

gjaldt ni prosent av yrkesaktive enslige forsørgere og tre prosent av toforeldrefamiliene. På bakgrunn av denne anstrengte familieøkonomien er det neppe overraskende at så mange som 43 prosent oppgir at de ikke får pengene til å strekke til. Dette er mer enn tre ganger så mange som blant enslige forsørgere med betalt arbeid, og fem ganger så mange som blant toforeldrefamilier. Andre indikasjoner på dårlig økonomi i denne kategorien er den lave andelen som bor i selveierbolig, og den høye andelen som oppgir å ha dårlige boligforhold.

Endelig har vi sett på andelene som har hatt kontakt med barnevernet. Fire ganger så mange enslige forsørgere uten lønnsarbeid som enslige forsørgere med lønnsarbeid har hatt kontakt med barnevernet – 21 prosent mot 5. I toforeldrefamilier er andelen 3. Dette er i tråd med studier av barnevernets arbeid, som viser at en svært stor andel av familiene barnevernet kommer i kontakt med nettopp er enslige mødre uten yrkestilknytning (Andenæs 2002).

Samlet sett gir tabell 1 et svært dystert bilde av situasjonen i eneforsørgerfamilier der forelderen ikke er i lønnet arbeid. Disse familiene løper en langt større risiko enn andre for å ha dårlig økonomi og dårlige levekår, foreldrene har ofte liten utdanning og dessuten betydelige helseplager, en høy andel er sosialt isolerte, og mer enn en av fem har hatt kontakt med barnevernet i løpet av det siste skoleåret. Det virker rimelig å anta at veien fram til yrkeslivet vil være lang for mange av disse foreldrene. Hvordan er det for barn å vokse opp i denne familiesituasjonen?

Barn av enslige forsørgere uten betalt arbeid

Barna til enslige forsørgere uten arbeidstilknytning lever til daglig med foreldre som har lite penger, som ofte har sykdomsplager og som i mange tilfeller mangler nære sosiale relasjoner. For noen kan de problemene dette eventuelt skaper i noen grad dempes gjennom samvær med den andre forelderen – men så mange som hvert tredje barn i denne situasjonen har ikke samvær. Barna i disse familiene er altså i en svært utsatt posisjon. I dette avsnittet skal vi se på trivsel i skolen, som er barnas ”arbeidsplass” og viktigste sosiale arena, på generell trivsel, og – for barna i den eldste aldersgruppen – på problematferd og eksponering for rusmidler.

Skoletilpasning og trivsel

Den enkleste og mest direkte måten å måle trivsel på skolen på, er gjennom å spørre ”Hvordan liker du deg på skolen?” Svarfordelingene på dette spørsmålet for de tre gruppene av barn er vist i tabell 2.

Tabell 2. Hvor godt barnet liker seg på skolen, etter familieform og enslige forsørgeres yrkesaktivitet.

	Eneforsørger uten jobb	Eneforsørger med jobb	Toforeldrefamilier
Veldig godt	22	35	46
Godt	43	42	34
Passe	25	22	19
Dårlig/ veldig dårlig	9	1	0
(N=)	(67)	(158)	(567)

P<.01

Barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere sier klart oftere enn andre barn at de trives forholdsvis dårlig på skolen. Mens 46 prosent av barna i toforeldrefamilier sier at de trives svært godt på skolen, gjelder dette 35 prosent av barn av yrkesaktive enslige forsørgere og 22 prosent av barn av enslige forsørgere uten jobb. Enslige forsørgeres barn kompenserer i noen grad med å si at de trives ”godt”, men det er en større minoritet blant barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere som sier at de trives ”passe” eller ”dårlig”.

Dette spørsmålet er helt generelt, og følges opp med en serie spørsmål som tar opp trivsel i klassen og tillit til klasseforstanderen/hovedlæreren. Disse spørsmålene er utformet som påstander som barna blir bedt om å si seg helt / delvis enig / uenig i. Eksempler som måler trivsel i klassen er ”Jeg er blitt venner med mange i klassen” og ”Klassekameratene mine hjelper meg hvis det er noe jeg ikke får til eller skjønner”. Eksempler som måler tillit til læreren er ”Jeg har god kontakt med læreren” og ”Læreren behandler oss rettferdig”. Responsene til påstandene om trivsel i klassen kan slås sammen til en skala som varierer mellom 5 og 20. Tilsvarende kan spørsmålene om tillit til læreren slås sammen til en skala som varierer mellom 6 og 24. Jo høyere skåre på skalaene, jo større trivsel på skolen/tillit til læreren. Resultatene for barna i de tre familiekategoriene er vist i tabell 3. Alle delspørsmålene i skalaen og presise svarfordelinger for hvert enkelt spørsmål er vist i vedlegget.

Tabell 3. Trivsel i klassen og tillit til læreren, etter familieform og eneforsørgers yrkesaktivitet. Standardavvik i parentes. Minste N=746

	Trivsel i klassen (maks: 20)		Tillit til læreren (maks. 24)	
	Gjennomsnitt/ std. Avvik	Median	Gjennomsnitt/ std. avvik	Median
Enslige forsørgere, ikke yrkesaktive	17,03 (2,82)	18	19,83 (3,54)	20
Enslige forsørgere, yrkesaktive	18,11 (1,92)	19	21,11 (2,68)	22
Toforeldrefamilier	18,09 (1,93)	19	21,27 (2,49)	22

Trivsel i klassen: 5 delspørsmål, Cronbach's Alpha .518, F=8,32, df=2, P< .001

Vurdering av læreren: 6 delspørsmål, Cronbach's Alpha .737, F=8,63, df=2, P< .001

Barn i Norge trives stort sett godt på skolen, og barna i denne undersøkelsen uttrykker stor grad av både trivsel i klassen og tillit til læreren. Særlig på spørsmålene om trivsel i klassen ligger gjennomsnittsskårene nært opp til det maksimale. Det er likevel en liten, men statistisk signifikant forskjell mellom barn av ikke-yrkesaktive eneforsørgere og andre barn. Barn av ikke-yrkesaktive enslige foreldre uttrykker noe mindre trivsel i klassen, og også noe mindre tillit til læreren, enn andre barn. Samtidig er det større spredning blant barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere (målt ved standardavvik): det er store forskjeller mellom barn innad i denne gruppa. Medianen, altså den verdien som deler utvalget i to like deler, bekrefter inntrykket fra gjennomsnittstallene: halvparten av barna av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere har verdien 18 eller lavere på skalaen om trivsel i klassen, mens vi må opp til verdien 19 for å få med halvparten av barna i de andre familieformene. For skalaen om tillit til læreren, er medianverdiene 20 og 22. Alle verdiene er høye, men likevel lavere for barn av ikke yrkesaktive enslige forsørgere enn andre.

Dette gjør det interessant å se på i hvilken grad barna og ungdommene opplever at foreldrene (eller forelderens) støtter opp om skolearbeidet. Spørsmålet om hvorvidt foreldrene pleier å gå på foreldremøter er kanskje det viktigste av disse. Her går skillet mellom barn som lever sammen med en av foreldrene på den ene sida, og barn som lever sammen med begge foreldre på den andre. 60 prosent av barna som lever sammen med begge foreldrene sier at foreldrene alltid går på foreldremøter, mot 49–50 prosent av barna som bor sammen med en enslig forsørger. Dette har mest sannsynlig sammenheng med tid og ressurser i familien. Når vi spør om foreldrenes holdninger til skolegangen kommer det fram noen klarere forskjeller mellom barn av enslige foreldre etter om forelderens er yrkesaktiv eller

ikke. 57 prosent av barna som bor med en ikke-yrkesaktiv enslig forelder sier det er "veldig viktig" hjemme hos dem at de gjør skolearbeidet sitt, mot over 70 prosent i de andre gruppene. 29 prosent sier påstanden "foreldrene mine liker måten vi arbeider på i skolen" "stemmer omtrent" eller "ikke særlig godt", mens tilsvarende tall for barn i toforeldrefamilier og barn med yrkesaktive enslige forsørgere er henholdsvis 18 og 14. Alle disse forskjellene er signifikante på .01-nivå. Samlet sett får vi inntrykk av familier som i større grad enn andre holder en viss avstand til skolen: barna uttrykker mindre trivsel og tillit til læreren enn andre, og formidler at foreldrene i større grad uttrykker likegyldighet eller direkte motstand mot skolen.

Enslige forsørgere som ikke er i arbeid har, som vi har sett, gjennomsnittlig lavere utdanning enn de andre kategoriene. Dette kan være en delvis forklaring på hvorfor barna deres uttrykker mer ambivalente eller negative holdninger til skolen enn det andre barn gjør: foreldrene har selv hatt et vanskelig forhold til det formelle utdanningssystemet. Men også når vi spør generelt om hvordan barna har det finner vi at barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere kommer dårligere ut enn andre barn. Spørsmålet lød "Når du tenker over hvordan du har det nå for tiden, vil du si at du har det: (a) veldig godt, (b) godt, (c) passe, (d) dårlig, (e) veldig dårlig". Svarfordelingen for de tre gruppene er vist i tabell 4.

Tabell 4. Hvordan barnet har det, etter familieform og enslige forsørgeres yrkestilknytning.
N=791

	Enslige forsørgere uten jobb	Enslige forsørgere med jobb	Toforeldrefamilier
Veldig godt	43	59	58
Godt	29	33	30
Passe/ dårlig	24	8	11
(N=)	(67)	(158)	(566)

P<.01

Et klart flertall av barna i toforeldrefamilier, og blant barn av yrkesaktive enslige forsørgere, sier at de har det "veldig godt". Nærmere 60 prosent i disse kategoriene gir dette svaret. Andelen er betydelig lavere – 43 prosent – blant barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere. Nesten hvert fjerde barn i denne gruppa har det "passe" eller "dårlig", mens dette bare gjelder rundt en av ti i de andre gruppene. Barn av yrkesaktive enslige forsørgere gir inntrykk av å ha det minst like godt som barn i toforeldrefamilier, det er barna til ikke-yrkesaktive enslige foreldre som skiller seg ut.

Problematferd og rusmiddelbruk

De eldste barna i denne undersøkelsen (13–15 år) er spurt om mer alvorlig problematferd, og om forhold til rusmidler. Når vi konsentrerer oss bare om de eldste, halverer vi utvalget, og blir stående igjen med 31 barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere. Resultatene i dette avsnittet må derfor tolkes med enda større forsiktighet enn resultatene ovenfor. Funnene er likevel tankevekkende, derfor velger vi å presentere dem. Ungdommene er spurt om hvor ofte de har gjort noen av de følgende tingene de siste 12 månedene:

1. Hatt en voldsom krangel med en lærer
2. Blitt sendt ut av klasserommet
3. Stjålet penger eller ting fra noen i familien din
4. Tatt saker til en verdi av mindre enn 500 kroner fra en butikk eller kiosk uten å betale
5. Bannet til en lærer
6. Med vilje ødelagt eller knust vindusruter, busseter, telefonkiosker, postkasser eller lignende
7. Blitt innkalt til rektor for noe galt du har gjort
8. Lurt deg fra å betale på kino, buss, tog eller lignende
9. Skulket skolen
10. Vært borte en hel natt uten at foreldrene dine visste hvor du var, eller hvor du sa at du var et annet sted enn du var i virkeligheten

Hvert av spørsmålene hadde seks svaralternativer: null ganger, en gang, 2–5 ganger, 6–10 ganger, 10–50 ganger og mer enn 50 ganger. Som ovenfor legger vi de ulike delspørsmålene sammen til skalaer: skolerelatert problematferd (spørsmål 1, 2, 5, 7, 9), annen problematferd (spørsmål 3, 4, 6, 8, 10), og samlet problematferd (alle 10 spørsmål). De to delskalaene varierer mellom 5 og 30, mens den samlede skalaen varierer mellom 10 og 60. For alle skalaene gjelder at jo høyere skåre, desto mer problematferd. Resultatene for de tre undergruppene er vist i tabell 5.

Tabell 5. Problematferd (samlet, skolerelatert og annen) etter familiesituasjon og enslige foreldres yrkesaktivitet. Standardavvik i parentes. N=282.

	Problematferd: samlet	Problematferd: skolerelatert	Problematferd: annen
Enslige forsørgere, ikke yrkesaktive	16,71 (8,21)	9,81 (6,18)	6,90 (2,94)
Enslige forsørgere, yrkesaktive	13,64 (3,85)	7,59 (2,98)	6,05 (1,59)
Toforeldrefamilier	12,72 (4,02)	6,88 (3,09)	5,84 (1,51)

Skolerelatert problematferd: 5 delspørsmål, Cronbach's Alpha .814. F=9,35, df 2, p<.001

Annen problematferd: 5 delspørsmål, Cronbach's Alpha .580. F=4,50, df 2, P<.008

Samlet problematferd: 10 delspørsmål, Cronbach's Alpha .807. F=10,01, df 2, P<.001

Til tross for den lille utvalgsstørrelsen ser vi at det er statistisk signifikante forskjeller mellom de tre gruppene. Differansen er klart størst når vi ser på skolerelatert problematferd, dermed kan vi også konkludere med at det er skolerelatert problematferd som i hovedsak skaper de forskjellene vi ser på samleskalaen. Men vi finner altså også visse forskjeller når vi ser på annen problematferd, selv om utslagene er mindre. Den økte sårbarheten som barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere opplever er ikke begrenset til skolesituasjonen. Når dette er sagt, ser vi også at standardavvikene er svært store blant barna som bor med en ikke-yrkesaktiv forelder. Dette betyr at det er stor spredning rundt gjennomsnittet: noen ligger langt under, andre langt over.

At utfordringene barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere møter strekker seg utover klasserommet, viser også bruken av tobakk og (andre) rusmidler i denne gruppa. 19 prosent av barna i denne gruppa oppgir at de røyker daglig, mot 4 prosent av barna i toforeldrefamilier. 58 prosent har drukket alkohol (mer enn et par slurker), mot 37 prosent av barn av yrkesaktive enslige forsørgere og 29 prosent av barna i toforeldrefamilier. I andelene som har drukket seg beruset, er det imidlertid ingen systematisk forskjell mellom de tre gruppene. Endelig sier 23 prosent av barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere at de har blitt tilbudt hasj eller marihuana, mot 4–5 prosent i de andre gruppene. En større andel av disse barna har også brukt hasj eller marihuana, men her er andelene små og – gitt det lille utvalget – en enkelt persons svar utgjør en stor prosentandel.

Det er svært sterke sammenhenger i dette materialet mellom daglig røyking, erfaring med alkohol og problematferd. For eksempel skårer samtlige ungdommer som oppgir at de røyker daglig godt over gjennomsnittet på problematferdsindeksene (jfr. tabell 5). Resultatene for barn av

ikke-yrkesaktive enslige forsørgere som gruppe skapes et stykke på vei av denne lille gruppa av sterkt problembelastede barn. Derimot er det ingen systematikk i at disse også oppgir liten trivsel på skolen eller mindre trivsel generelt. Det er altså ikke disse barna alene som skaper de gjennomgående forskjellene i gruppegjennomsnitt vi har sett. Selv om utvalget er lite og forskjellene mellom gruppene til dels små, danner analysene i dette avsnittet til sammen et klart helhetsinntrykk: barn og ungdom som lever sammen med en enslig forsørger uten yrkestilknytning er sårbare på en rekke områder. Riktignok er det stor variasjon, og det finnes barn av ikke-yrkesaktive enslige forsørgere som har det helt greit. Men ikke på noen av områdene vi har sett på her ser vi tegn til at disse barna høster fordeler av å ha en forelder som er hjemme på heltid.

Oppsummering

De familiene vi ser på her hører alle sammen til lavinntektsutvalget i "Barns levekår"-undersøkelsen, det vil si at alle – som beskrevet ovenfor – hadde inntekter under EUs fattigdomsgrense i 2000. Familier med stabile høye inntekter er dermed i all hovedsak utelatt fra analysen. Men selv når vi sammenligner innenfor et utvalg som inneholder mange familier som sliter, finner vi klart de største levekårsproblemene blant enslige forsørgere som ikke er i betalt arbeid. Disse foreldrene har dårlig økonomi og dårlige materielle levekår, samtidig har de betydelig større helseproblemer enn andre og, som gruppe, et svakere sosialt nettverk. Barna deres forteller sjeldnere enn andre barn at de trives på skolen og i livet generelt, og de er noe mer tilbøyelige til å delta i problematferd enn andre barn.

Det er vanskelig å si hva som er årsak og hva som er virkning i dette bildet. Det kan hende at det er mangelen på betalt arbeid som er det utløsende problemet: mangel på arbeid innebærer som regel dårlig økonomi, i tillegg stenges den enkelte ute fra det sosiale fellesskapet på arbeidsplassen. Kombinasjonen av lite penger og liten meningsfylt kontakt med andre voksne kan bidra til psykiske og psykosomatiske problemer. Barn som lever med fattige, ensomme og deprimerte foreldre kan reagere med frustrasjon og fortvilelse, som kan manifestere seg som tristhet (vantrivsel) og som sinne (problematferd). Men det er like sannsynlig at det er sykdom og /eller muligens mangelen på et støttende nettverk som gjør det vanskelig for forelderen å ta betalt arbeid, og at det er dette som utløser en negativ spiral for familien. En tredje mulighet er at barnets atferdsproblemer er

den utløsende faktoren. Det å være alene om omsorgen for en tenåring med økende atferdsproblemer er vanskelig å kombinere med fulltidsarbeid, og kan samtidig føre til sykdomsplager og tilbaketrekning fra samvær med andre voksne.

Det å være enslig forsørger er ikke i seg selv et sosialpolitisk problem: friske, rimelig velutdannede kvinner og menn som samarbeider godt med den andre forelderen til barnet vil håndtere denne situasjonen uten vesentlige problemer. Men når helse, utdanning og/eller godt samarbeid mangler, blir det å være alene med ett eller flere barn krevende. Omtrent hver tredje enslige forsørger står utenfor arbeidstyrken i 2008, ti år etter at arbeidslinja systematisk ble innarbeidet i stønadene til denne gruppa. Denne gjennomgangen tyder på at mange av disse familiene har betydelige sosiale problemer, problemer som i svært liten grad avhjelpes av det stønadsregimet enslige forsørgere møter i dag. Det er lett å være enig i at arbeid bør være "førstevalget", men like innlysende er det at ikke alle samfunnsborgere i arbeidsfør alder til enhver tid kan være i betalt arbeid. Kanskje trenger vi nå en mer dyptpløyende diskusjon om hvorvidt det finnes livssituasjoner der selvforsørgelse gjennom lønnsarbeid ikke kan forventes, hvilke situasjoner det i så fall er, og hva samfunnet kan og bør tilby i stedet. Skal vi hindre at fattigdom og andre sosiale problemer går i arv, må vi ta på alvor at noen livssituasjoner vanskelig lar seg kombinere med arbeid og selvforsørgelse, og gjøre det mulig for foreldre å skape gode liv for barna sine også i perioder der yrkesaktivitet ikke er en reell mulighet.

Litteratur

- Andenæs, A. 2002. Tidsnød som diagnose og foreldres valgfrihet som medisin – blir det bedre barndom av slikt? I: *Barn i Norge 2002. Årsrapport om barn og unges psykiske helse utgitt av Voksne for Barn.*
- Duncan, S. & Strell, M. 2004. Combining lone motherhood and paid work; the rationality mistake and Norwegian social policy. *Journal of European Social Policy* 14(1): 41–54.
- Epland, J. 2008. Lavinntekt og inntektsfordeling. I: *SSB: Økonomi og levekår for ulike grupper, 2007 Oslo/ Kongssvinger*. Statistisk Sentralbyrå, rapport nr. 19.
- Epland, J. & Kirkeberg, M. I. 2007. *Barn i lavinntektsfamilier 1996–2004*. Statistisk Sentralbyrå rapport nr. 33.
- Grødem, A. S. 2008. Metode, design og frafall. I: Sandbæk, M., red. *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Rapport nr. 7. Oslo: NOVA.

- Kitterød, R. H. & J. Lyngstad. 2007. *Samværsfedre – sammenheng mellom inntekt og kontakt med barna også etter bidragsreformen*. Rapporter 2007/10. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. & Rønsen, M. 2002. *Enslige foreldre på arbeidsmarkedet 1980–1999. En sammenligning med gifte mødre og fedre*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. & Rønsen, M. 2003. Lav sysselsetting blant enslige forsørgere: Arbeidsvegring eller utestengning? *Søkelys på arbeidsmarkedet* 20(1): 37–43.
- Kjeldstad, R. & Skevik, A. 2004. Enslige forsørgere – en sosialpolitisk kategori utgått på dato? I: A.-L. Ellingsæter & A. Leira, red. *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*: 231–260. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Näsman, E. 2003. Employed or unemployed parents: a child perspective. I: Jensen, A.-M. & McKee, L., red. *Children and the Changing Family. Between Transformation and Negotiation*. London/New York: RoutledgeFalmer.
- Ridge, T. 2007. It's a family affair: Low-income children's perspectives on maternal work. *Journal of Social Policy* 36(3): 399–416.
- Rikstrykdeverket. 2006. *Enslige forsørgere – økonomisk situasjon og aktivitet i perioden etter reformen i 1998*. Rapport nr. 3. Oslo: RTV, Utredningsavdelingen.
- Sandbæk, M., red. 2004. *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Rapport nr. 11. Oslo: NOVA.
- Sandbæk, M., red. 2008. *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Rapport nr. 7. Oslo: NOVA.
- Skevik, A. 2004. Hva kjennetegner familiene med lave inntekter i Norge? I: M. Sandbæk, red. *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Rapport 11/04. Oslo: NOVA: 32–42.
- Skevik, A. 2006a. Lone motherhood in the Nordic countries: sole providers in dual breadwinner regimes. I: Ellingsæter, A.L. & Leira, A., red. *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States* Bristol: Policy Press
- Skevik, A. 2006b. "Absent fathers" or "reorganized families"? Variations in father-child contact after parental break-up in Norway. *The Sociological Review* 54 (1): 114–132.
- Strøm, F., Epland, J. & Mormann, T.M. 2008. Sosiale indikatorer for barn og barnefamilier. I: *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2007*. Rapport nr. 19. Oslo/ Kongssvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Syltevik, L. 1999. Endret velferdspolitik for alenemødre – fra relasjonelt til individualisert alenemoderskap. *Tidsskrift for Velferdsforskning* 2 (2): 85–101.
- Ugreninov, E. 2003. Hvorfor jobber så få alenemødre? *Samfunnsspeilet* 17 (6): 33–37.

Anne Skevik Grødem
NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Postboks 3223 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norge
e-post anne.s.grodem@nova.no

Vedlegg

A. Trivsel i klassen

Jeg har blitt venner med mange i klassen.

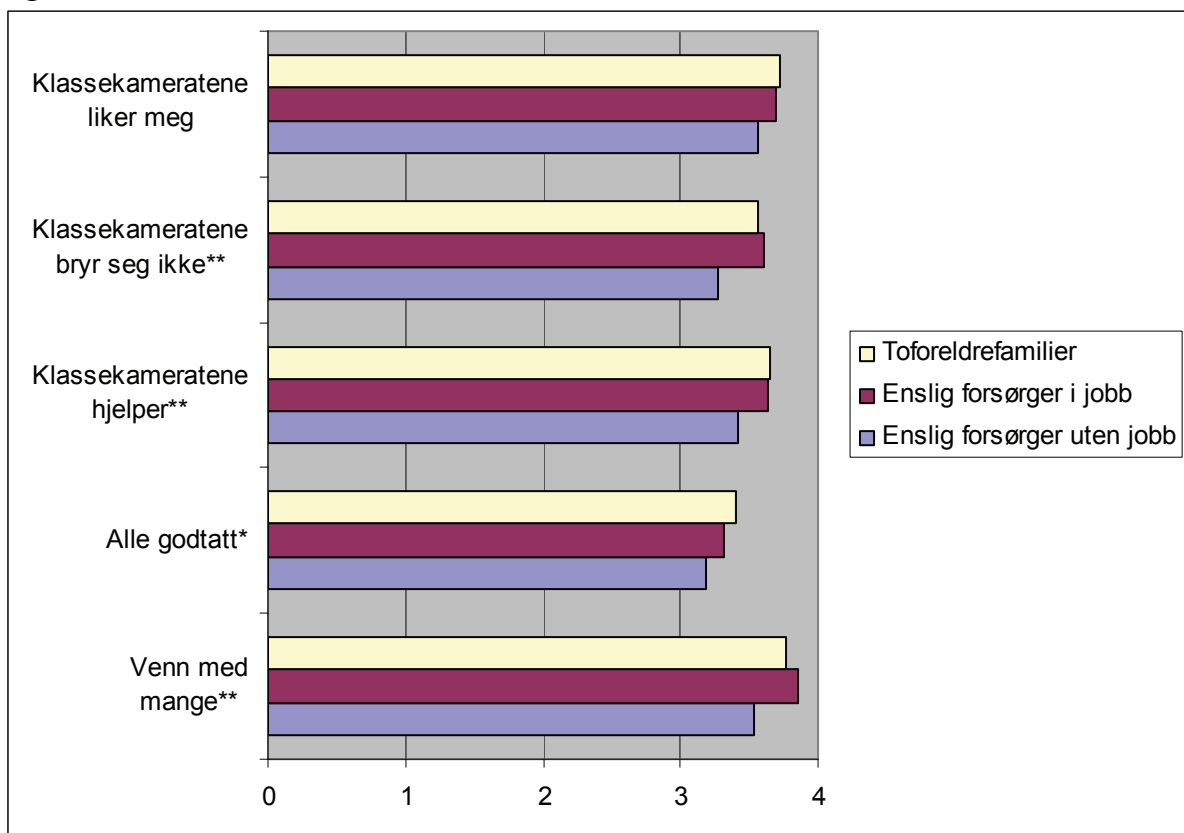
I denne klassen blir alle godtatt selv om de ikke er like flinke eller er litt annerledes enn de andre.

Klassekameratene mine hjelper meg hvis det er noe jeg ikke får til eller ikke skjønner.

Klassekameratene bryr seg ikke om hvordan jeg har det.

Klassekameratene mine liker meg.

Figur 1

* $p < .10$

** $p < .05$

B. Kontakt med læreren

Jeg har god kontakt med læreren

Når jeg har problemer eller er lei meg kan jeg snakke med læreren

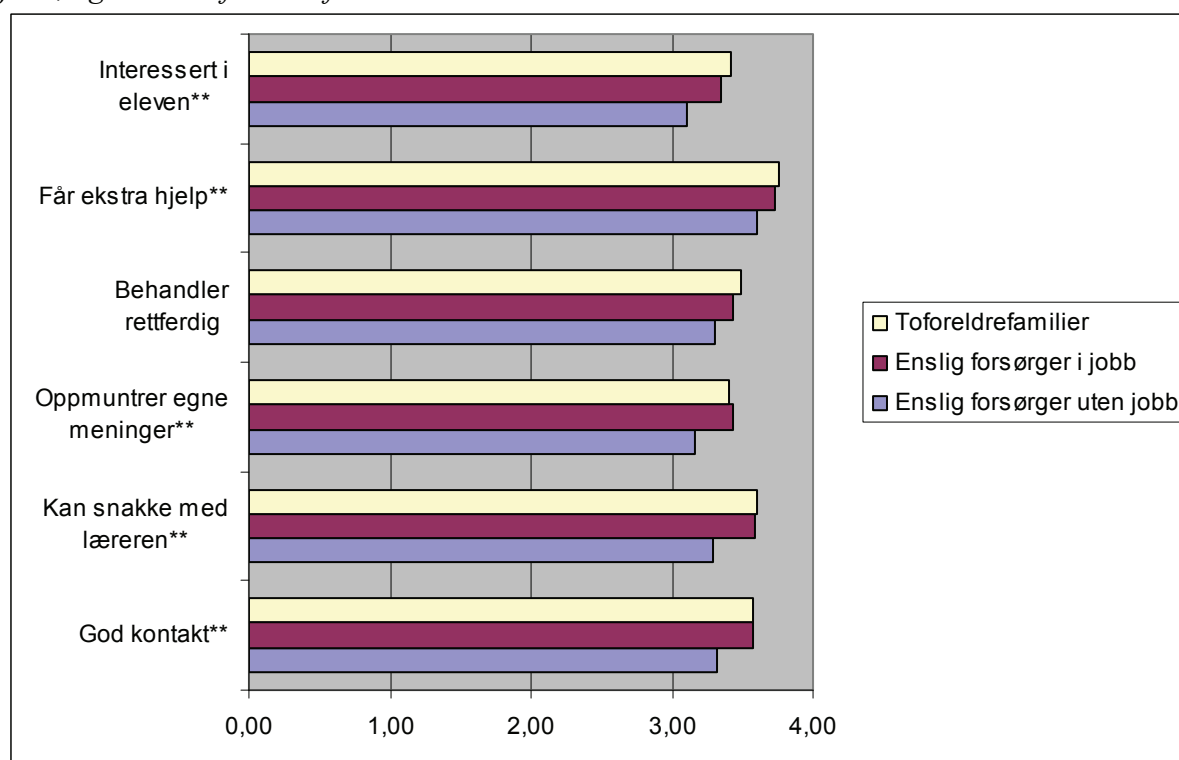
Jeg blir oppmuntret til å uttrykke mine egne meninger i klassen

Læreren behandler oss rettferdig

Hvis jeg trenger ekstra hjelp på skolen, så får jeg det

Læreren er interessert i meg som person

Figur 2. Tillit til læreren, for barn av enslige forsørgere uten jobb, enslige forsørgere med jobb, og barn i toforeldrefamilier

** $p < .05$